

Модель репрезентацій групового суб'єкта в наданні психологічної допомоги

Найдьонов М.І., Найдьонова Л.А.

Практика психологічної допомоги організаціям включена в загальнолюдські процеси соціального обміну і може бути розглянута в контексті взаємовідносин групових суб'єктів, з одного боку – психологів (від професійної страти – до команди виконавців окремого консалтингового проекту), з другого боку – споживачів психологічної послуги. В межах організаційного консультування споживачем психологічної послуги також, як правило, виступає груповий суб'єкт, або навіть декілька групових суб'єктів (наприклад, коли замовник і споживач психологічної послуги не співпадають). В чому ж полягає той соціальний обмін, який відбувається в ході надання психологічної послуги?

Відомо, що найбільш загальною схемою соціального обміну, зокрема характерною для громадянського суспільства, є модель обміну ресурсами. При цьому, взаємодія суб'єктів може називатись обміном в тому випадку, коли кожен із них сам контролює свої власні ресурси, що пропонує іншому. Зрозуміло, що саме поняття ресурси в даному випадку має бути розглянуте досить широко, на межі загально-філософського трактування (а не лише конкретно-предметно як гроші та час фахівця). В економічній психології сталою є концепція преференції у виборі ресурсів, що обмінюються у взаємодії людей, і до таких належать гроші, інформація, послуга, речі, ставлення, статуси [8]¹. Проте в контексті психологічної допомоги організаціям на перший план мають виступати не стільки ресурси, якими обмінюються суб'єкти, скільки "практики", якими вони збагачуються в процесі взаємодії.

Практика – це ієрархічна структура складних дій. "На відміну від звичайних жестів практики складаються із ланцюжків дій, між якими створюються відносини координації, насамперед субординації, завдяки яким одні діяльності виявляються "впаяними" в інші, що дозволяє включати практики в життєві плани" [4, с. 410]. В такому розумінні "практики" наближаються за змістом до явищ, зазвичай позначе-

¹ Нами розроблено тест для оцінки уподобань в обміні ресурсів як складової організаційної культури, adm@iris-psy.kiev.ua

них термінами "техніки", "технології". В концепції групової рефлексії реальність обміну практиками осмислена в організації системи процедур, як основі технології тренінг-практикуму [2]. Розв'язання групою учасників актуальної практичної проблеми конкретної організації (практикум) забезпечується психологічною підтримкою у вигляді спеціально організованої побудови події практикуму. Реалізація події через координовану і відрефлексовану командою тренерів системи процедур забезпечує збагачення практики розв'язання проблем в організації, одночасно виступає своєрідним тренажем (поступовим складанням) групового суб'єкта (тому тренінг-практикум). Суттєвою особливістю технології тренінг-практикуму є чітке уявлення всіх членів команди про практику, яка включена в обмін. Така принаймні двошаровість побудови груп-рефлексивної технології надання психологічних послуг організації опирається на теоретичну модель репрезентації групового суб'єкта, розкриття якої є головною метою даної роботи. Нажаль, обмеженість об'єму статті не дозволяє розглянути всі необхідні контексти, зокрема, передумови створення моделі репрезентації групового суб'єкта та операціоналізації використання цієї моделі в практиці надання послуги. Тому позначимо загальну логіку, щоб на її фоні виокремити етап її викладення, реалізований в даній статті.

Чому в наданні психологічної допомоги необхідно взагалі торкатися теми репрезентацій? Чому ми говоримо про репрезентації саме групового суб'єкта? Яким чином репрезентації групового суб'єкта пов'язані із групою рефлексією? Як відбувається групова рефлексія в контексті взаємодії групових суб'єктів? Як відбувається зміна в репрезентаціях групових суб'єктів внаслідок процесів групової рефлексії? Як відбувається вплив на репрезентації групового суб'єкта у взаємодії із ним? Цей жмут запитань, спрямованих на прояснення онтологічного аспекту, може бути нарощуваний в логіці побудови когнітивної і мета когнітивної соціальної психології групового суб'єкта як окремої сфери фундаментального психологічного знання. Інша логіка питань - похідна від прикладної проблематики. Яким чином модель репрезентації групового суб'єкта може бути використана для підвищення продуктивності спільної творчості при розв'язанні практичних задач? Яким чином модель

сприяє ефективності групової рефлексії, здійснюваної командою тренерів, як інструмента керування подією тренінг-практикума? Як модель слугує інструментом управління процедурами тренінг-практикуму? Яким чином модель репрезентації групового суб'єкта можна використати в широкій практиці надання психологічних послуг за межами технології тренінг-практикуму? Логіку прикладних питань теж можна продовжувати і поглиблювати. В контексті розгорнутого дискурсу, що задається координатами запитань, завдання статті полягають у введенні поняття репрезентації групового суб'єкта, розкриття моделі репрезентації і надання декількох ілюстрацій використання моделі в межах окремих процедур тренінг-практикуму.

Проблема репрезентації традиційно розглядається в двох площинах, які інституціонально роз'єднані (вивчаються різними авторами, в різних тематичних зонах тощо): когнітивістській (вивчення внутрішньої побудови суб'єктивного простору перцептивних образів і знань індивіда) і соціально-психологічній (особливості репрезентації світу в масовій психології через вивчення мови, культури тощо). Вивчення репрезентацій групового суб'єкта спирається на обидві традиції, проте для побудови моделі репрезентації ми більшою мірою будемо використовувати знахідки сучасної когнітивної психології.

Поняття репрезентації є одним із найбільш складних, що з'явилися останнім часом в психологічному лексиконі. Вихідним було уявлення про психічну (ментальну) репрезентацію як відображення деяких якостей зовнішнього світу. В задумі – репрезентація – це відображення зовнішнього світу взагалі. Але при такому формулюванні операціоналізація поняття репрезентації видається дуже сумнівним завданням. Тому логіка дослідження репрезентації розгортається як логіка тимчасової редукції (як завжди в науці це окремий етап, за яким має наступити інтеграція знань, їхній синтез). Між тим, редукції у вивченні репрезентацій мають принципово вищий рівень інтегрованості. Так, у екологічному підході до ментальної репрезентації вводиться поняття перцептивної системи, що об'єднує сприйняття і дію в одному понятті афрданс (Дж.Гібсон). В межах інформаційного підходу зміст репрезентацій розглядається як тотожний відображенню взагалі, а в межах когнітив-

ного підходу – інформація від зовнішнього світу активізує особистісно зв'язані структури знання (Ікегамі), в термінах якої ця інформація приймається, кодується, обробляється. Неокогнітивісти залучають до аналізу репрезентації не тільки існуючі у суб'єкта структури знань (фрейми, схеми, слоти, прототипи, семантичні мережі) але й мету, на виконання якої спрямований процес пізнання [1]. Продовжуючи цю логіку часткової інтеграції в побудові моделей репрезентації видається доцільним подолання обмеження розгляду репрезентацій в межах окремого індивідуального суб'єкта і перейти до аналізу репрезентацій групового суб'єкта.

Звичайно, сама постановка проблеми групового суб'єкта не може вважатися традиційною, хоча досить багато передумов вже створено як у вітчизняній психології (В.Третяченко, Л.Орбан-Лембрик, Л.Карамушка), так і за її межами (П. Шихирев, І.Сушков). Суб'єктно-вчинковий підхід, що розвивається в українській психології (В.Татенко, Т.Титаренко, В.Васютинський, І.Манюха) задає напрямок розгляду не тільки окремого суб'єкта-індивіда, чи то дитини, чи то фахівця, але на наступному рівні розвитку неминуче має вийти за межі розгляду механізмів спонтанності до реалій, в яких відбувається взаємодія цих механізмів у окремих суб'єктів. В цьому контексті розгляд суб'єктів в межах спільного суб'єктного утворення є необхідним етапом. Таким утворенням виступає груповий суб'єкт, що виникає на перетині реальності зовнішньої розгорнутої взаємодії і функціонування в межах іншої системи (організації) та внутрішньої ідентифікації себе із групою.

Дебати, що точилися навколо існування групової свідомості мислення, психіки) вдається подолати саме переходом до поняття репрезентації, як відображення ментального досвіду. Не може бути заперечень, що досвід може бути атрибутом саме групового суб'єкта. Залишається проблема подолання робінзонади індивідуальної свідомості, що перетворює групового суб'єкта на деяке додаткове (адитивне) сумарне явище. Дійсно, якщо груповий суб'єкт може бути описаний простою формулою кількості індивідуальних суб'єктів, що мають репрезентацію власного досвіду, то не було б потреби вводити нове поняття. Проте насправді кількість суб'єктів, як визначив в експериментах англійський психолог Г. Теджфел (фундатор тео-

рії ідентифікації), не має значення для зміни у поведінці та прийнятті рішення про надання переваги тому чи іншому індивіду [7]. Достатньо уявлення про те, що наступний досліджуваний може входити до такої ж групи як і власне я, щоб змінювати, зокрема фінансову поведінку (тенденція надання більшої винагороди цьому учасникові). В ментальному досвіді окремого індивіду існують не просто окремі індивідуальні суб'єкти, а впаяні в групового, вбудовані в ієрархію таких суб'єктів, причому не тільки в структурному їх взаємо віднесенні, але і в динаміці взаємо переходів.

Модель репрезентацій групового суб'єкта описує окремі складові ментального досвіду як окремого індивідуального суб'єкту, так і групового суб'єкту, в термінах просторово-динамічної взаємодії. Не розгортаючи в цій роботі верифікацію моделі, позначимо, що доказовість її відповідності до реальності групового суб'єкта була забезпечена перетвореннями, що відбуваються під впливом тренінг-практикуму. Аналіз системи процедур, що організують взаємодію суб'єктів в розрізі практики, що передається від одного групового суб'єкта (команди виконавців) до іншого (команди учасників) та ним засвоюється, показує релевантність моделі репрезентацій групового суб'єкта до емпіричної реальності надання психологічних послуг організації.

Суттєвою особливістю даної моделі репрезентації групового суб'єкта є фокусування об'єкту репрезентації. Ми говоримо не про весь світ взагалі, який відображується в ментальному досвіді, а про подію (в контексті надання психологічної послуги це може бути окремий захід). Потенціал розширення використання цієї моделі полягає у можливості розгляду будь-якої події в смислі її ментальної репрезентації груповим суб'єктом, зокрема масової політичної акції.

Розглядаючи репрезентації як внутрішні моделі ментального досвіду, ми відволікаємось від конкретної форми представлення знань про навколишній світ і зосереджуємось на механізмах перетворення цих знань. Специфічною особливістю людини є здатність будувати не тільки первинні моделі-копії зовнішнього світу (загалом його відбиття перцептивною системою), а вторинні моделі - використовуючи

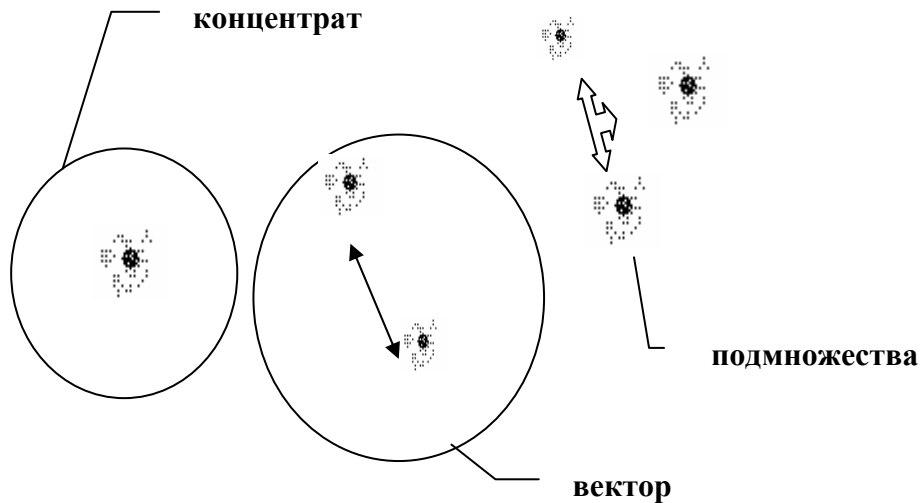
в якості сигналів, наприклад, мовні знаки. Потенційний зв'язок оригінал-копія в розвинутих вторинних моделях перестає бути лише зв'язком взаємодій, які не залежать від діяльності людей, або взаємодій окремої людини з навколишнім світом; він стає соціальним зв'язком [3]. Тому і характер перетворення такого потенційного зв'язку в актуальний знаходиться в прямій залежності від його соціального змісту.

Для аналізу ментального досвіду в моделі репрезентацій групового суб'єкта звернімося до означальної функції, яку виконують внутрішні знаряддя. Дослідження психологічних основ найменування показали, що посередником процесу означення виступає деяке "загальне враження", що включає різні чуттєві, емоційні та смислові асоціації. Основою найменування виступає стан, який досліджувані представляють собі з більшою чи меншою визначеністю, чи "переживають" без будь-якої свідомої визначеності [5]. Цей стан передчуття, "перед знаку" виникає ще до того, як складаються зв'язки із існуючою системою категорій ментального досвіду суб'єкта.

У реальності взаємодії знаки можуть бути різні не тільки за змістом (суспільно погодженим значенням), але відрізнитися й іншим способом: виступати зрозумілим для суб'єктів сигналом на кшталт індивідуального ідеоматичного маркеру, що не досягає рівня повноти функції знаку. Такий маркер може позначати не тільки окремі знання, але й такі стани, про які сказано вище. Взагалі, позначеним для іншого: маркованим, може бути будь що. Головним залишається сам факт позначення чогось, щоб виділити це у взаємопов'язаній і взаємозлитній первинній моделі відображення події її різними учасниками.

Взаємодія суб'єктів визнається не тільки на етапі обміну продуктами, але в онтологічному аспекті взаємодії розумових процесів, які створюють єдиний континуум репрезентації групового суб'єкта. Дії або бездіяльність учасників загальної події так само стають елементами нерозчленованої моделі і взаємно відображуються у взаємодії. З цієї причини не має рації говорити про групову рефлексію як усього лише про суму індивідуальних рефлексій. Групова рефлексія - це якісно інший

феномен спільного відображення, що утворюється в рамках загальної для учасників більш-менш масштабної події.

Наші спроби ви-
членувати функціона-
льну структуру такої
вторинної моделі – мо-
делі репрезентації гру-
пового суб'єкта – по-
требували розглянути
як саме відбувається
груп-рефлексивна об-
робка чуттєвого досві-
ду групи. Визначимо

далі **механізм розвантаження чуттєвої тканини свідомості, який складає основний зміст моделі репрезентації групового суб'єкта.** Дана модель відбиває частину емпірії цілісної поведінки учасників групи, інтелектуальної і комунікативної її складових: дискурс, жести, міміка, інтонація, додаткова (до дискурсу) знакова діяльність. Описуючи стійкі сполучення факторів, що забезпечують розвантаження почуттєвої тканини свідомості, з наступним оптимальним використанням цього ресурсу, ми пред'являємо систему утримання і видозмін предмета, зануреного в смисли групи, і далі – видозміни самих смислів.

Синкретичне відображення проблеми містить у собі нарощувану тенденцію увібрати максимум даних: безліч складових проблеми, умов і мети. При цьому, чим менш точним є рішення, тим більше істотного необхідно увібрати (з реальності за допомогою первинної копії) для чергової спроби правильного її перетворення. Природно, така тенденція приводить до перевантаження свідомості. Чуттєві дані незручні для перетворення. Як розв'язання цього протиріччя модель рефлексивної обробки пропонує зміну тенденції втримання первинної копії на тенденцію розвантаження свідомості з послідовним зверненням за маркером (не символом!) копії.

На схемі це виглядає як сполучення крапок (концентратів), векторів, конфігурацій просторів і полів (шарів), що пояснюють процеси групової рефлексії.

У малюнку, що символізує модель, крапки відображають створення у свідомості якихось змістовних згустків відображуваного світу (концентратів з ущільненою зоною відображення), що відповідають закріпленню, умовній зупинці рухомої внутрішньої репрезентації, яка відбиває рухомий зовнішній світ. У взаємодії суб'єктів ці маркери забезпечуються жестами, інтонаціями, паузами, але можуть мати і мовні варіанти здійснення (зазвичай редуковані). Суть маркування полягає в створенні унікального впізнавання відбитого об'єкта без перекодування його в знак, за яким репрезентовані знання. Частота відтворення маркерів в режимі розвантаження від первинних копій створює передумову об'єднання декількох концентратів у тактично доцільні зв'язки — виникають вектори.

Другий структурний рівень репрезентації - векторний, виникає як зв'язок між маркером і будь-якою іншою складовою ментального досвіду. Створення інтенції, якогось напрямку думки, відповідає логіці векторної графіки. Будь-який концентрат, пов'язуючись із метою, перетворюється у вектор. Будь-яка зафіксована умова, з'єднана з вимогою, стає вектором - напрямком руху внутрішньої картини, що інтенсифікує відображення світу. У взаємодії суб'єктів вектори репрезентацій реалізуються як вказівні дії, команди (прохання, пропозиції, накази). При цьому розчленування векторів можуть існувати в невербальній формі, визначатися контекстом руху змісту, однак можна знайти форми розгорнутого позначення вектора спрямованості в мові (наприклад, "сумнівно", "хіба?", "давай, зробимо ...", "робимо ..." й інші еквіваленти, реалізовані в контексті спільного пошуку).

Утримання у внутрішньому плані декількох концентратів-векторів створює конфігурацію внутрішнього простору рефлексії, забезпечуючи при цьому конструювання нового зв'язку, що гіпотетично відповідає наявній реальності. Такі множини векторів задають своєрідні рамки, що накладаються на рухому реальність і дозволяють її відображувати згідно гіпотетичних передбачень. Формування імовірнісних гіпотез можливе лише на третьому, конфігуративному рівні репрезентації. При цьому

гіпотетичність має частково умовний та фактично розподілений характер. Іntenційна сторона припущення у групі провокує і спонукає завершувати і формулювання припущення і ствердження іншу особу. Після виникнення третього рівня репрезентації у суб'єкта з'являється можливість переходу до розв'язання завдань (постановка мети, наприклад, щодо перевірки гіпотези в наявних умовах). Наступний рівень відображення –об'ємний – задається існуванням у суб'єктивній картині світу різних площин, шарів, похідних від предметів та скимлів, в тому числі від різних репрезентованих суб'єктів.

У відображеній картині події в якості умовно відокремлюваних (а в деякі періоди злитих) полів (підмножин) існують конфігурації відображень суб'єктом: себе самого як частини події, інших учасників, об'єднаних у нову коаліційну якість - разом з іншим суб'єктом або в протистоянні йому; минулого і майбутнього цієї події, його меж та інших реальностей з можливістю змін у кожному з виділених і зафіксованих концентратів. Природно, на цьому рівні ще більш, ніж на попередньому, використовуються загальновідомі або сконструйовані значення. Мовний прояв конфігурацій також може бути згорнутим, але ефективним це є за умови максимальної спрацьованості групи, коли кожний з учасників предметно зфокусований і функціонує єдина мова згорнутого ідеоматичного спілкування. В інших випадках згорнутість мовної презентації може породити проблему помилкового сприйняття і фантомного упізнання, інформаційно-комунікаційного шуму і т.п., що веде до додаткових витрат ресурсів групи.

Проблема ефективності групового суб'єкта визначається не тільки через процедурну організацію взаємодії (практики), але і на рівні мовного оформлення цієї взаємодії. Процедурний і мовний аспекти розгортання ментальних репрезентацій групових суб'єктів дозволяють забезпечувати збагачення і смисловий переніс в межах каркасу процедур. Особливості дискурсу відповідно до погоджених цінностей стають нормою спілкування в групі в рамках локальної події (тренінгу-практикуму) і створюють, тим самим, потенціал виходу реалізованої практики за межі окремої події, в більш широкий контекст організації.

Одним із прикладів побудови дослідження на основі моделі репрезентації групового суб'єкта за межами технології тренінг-практикуму було рефлексивне інтерв'ю, проведене на Майдані Незалежності в Києві та в Донецьку під час масових політичних акцій. Дослідження має багатосарову структуру, спрямовану на проведення рефлексії події різними груповими суб'єктами. Конфігурація ментальної репрезентації, що відтворювалась в самодослідженнях учасників подій, задавалась вектором новизни в декількох сферах ментального досвіду (знаннях, емоціях, відносинах), та реалізовувалось в побажаннях політикам і представникам іншого політичного табору (відео інтерв'ю в повному обсязі представлені у вільному доступі в Інтернеті <http://My.elvisti.com/naid>). Змістовний аналіз репрезентації групового суб'єкта, що створився на майданах України, пропонується розгорнути в формі творчої лабораторії групової рефлексії "Ментальний досвід майдану: від психотравмуючого до психотерапевтичного полюсу".

Література:

1. Когнитивная психология / Под ред. В.Н.Дружинина, Д.В.Ушакова. – М.: ПЕР СЭ, 2002.
2. Найдъонов М.И. Рефлексивный универсальный творческий тренинг-практикум и проблема профессиональной подготовки школьных психологов //Проблемы комплексного изучения и гармонического развития человека / Тезисы докл. и Ч.2, Тверь, 1991 С. 77—80
3. Пономарев Я.А. Психика и интуиция. - М.: Политиздат, 1967.
4. Сушков И. Р. Психология взаимоотношений.- М.: Академический проект ИП РАН, Екатеринбург: Деловая книга, 1999.
5. Узнадзе Д. Психологические исследования. – М., Наука, 1966.
6. Naidenov M. About the problem of subject of group reflection // Abstracts of 3st European Congress of Psychology - Abstracts. 4- 9 July. 1993. - Tampere. Finland, 1993, p.324.
7. Social Groups and Identities: developing the legacy of H. Tajfel./ Ed. By W.Peter Robinson. - 1996.
8. Stangl W., Personality and the structure of resource preferences. In Journal of economic psychology. Vol. 14, No. 1, March 1993, p. 1-16.